

#04 Zoogdieren

Luc De Bruyn¹

- ❑ Sinds de jaren 60 verdwenen drie soorten zoogdieren, één soort verscheen voor het eerst.
- ❑ De toestand van de zoogdieren is niet veranderd tot licht verbeterd, maar verschillende soorten zijn nog in gevaar.
- ❑ Meer onderzoek is nodig om de toestand van de zoogdieren in te schatten.

	Aantal soorten verdwenen zoogdieren	
	Trend zoogdieren	
	Trend zoogdiersoorten uit Bijlage II van de Habitatrichtlijn	

In 2003 werd een nieuwe verspreidingsatlas opgemaakt voor de Vlaamse zoogdieren [368] gebaseerd op de zoogdier-waarnemingen verzameld tussen 1987 en 2002. Door de huidige verspreidingspatronen te vergelijken met die uit de vorige grote inventarisaties in de perioden 1964-70 (braakbalanalyses [20]) en 1976-85 (alle zoogdieren [155]) konden voor de meeste soorten trends bepaald worden. Voor vleermuizen konden geen trendgegevens gedistilleerd worden uit de atlanten. Voor de soorten die overwinteren in grotten konden we echter wel gebruik maken van de wintertellingen in forten en mergelgrotten [369] om aantaltrends te bepalen tussen 1990 en 1999. In de volgende bespreking zullen we ons beperken tot de inheemse terrestrische soorten. Exoten worden besproken in hoofdstuk 6 Exoten.

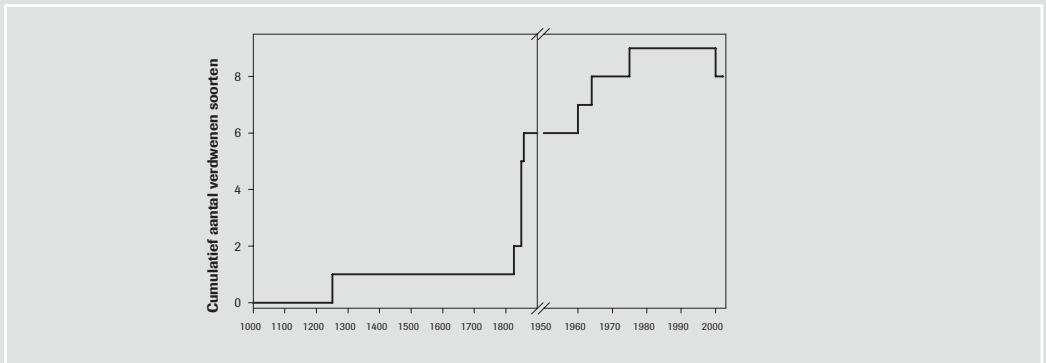
01 Toestand

In totaal hebben de laatste 1000 jaar 62 zoogdiersoorten in Vlaanderen geleefd. Acht daarvan zijn uit Vlaanderen verdwenen (figuur 4.1). De bruine beer verdween reeds in de 13de eeuw. In de 19de eeuw verdwenen vijf soorten uit Vlaanderen, namelijk Europese nerts, wilde kat, wolf, edelhert en Europese bever. Van die laatste, die uit Vlaanderen verdween in 1848, werden in 2000 enkele exemplaren opgemerkt langs de Dijle en in 2002 langs de Berwijn. Ze waren afkomstig uit Wallonië, waar enige tijd voordien bevers waren uitgezet. In 2003 werden dan op tien plaatsen langs de Dijle en de Laan nogmaals 20 Beierse bevers illegaal uitgezet en vermoedelijk ook twee langs de Winge [239]. Eind 2003 doken er overal langs de Maas bevers op. De populatie in Vlaanderen wordt nu, na 1-2 jaar reproductie, op een 50-tal dieren geschat. Na 1960 verdwenen nog 3 soorten zoogdieren uit Vlaanderen. In de jaren 80 gebeurde de laatste zekere waarneming van de otter. De laatste verblijfplaats van grote de hoefijzerneus werd in 1995 gevonden in de Voerstreek. In 1975 verdween ook de kleine hoefijzerneus.

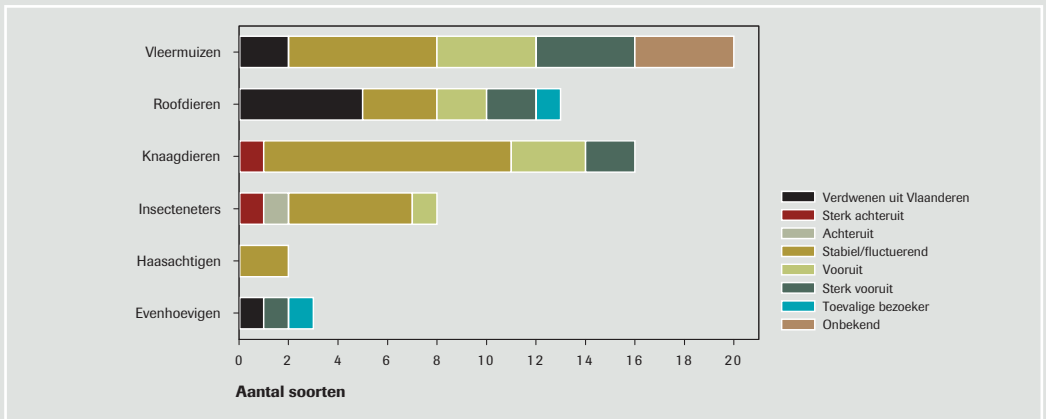
De mopsvleermuis, waarvan men begin de jaren 90 dacht dat ze verdwenen was uit Vlaanderen [76]) blijkt toch nog voor te komen. Het was waarschijnlijk altijd al een zeer zeldzame soort. Twee soorten zijn 'echt' een nieuwe aanwinst voor de Vlaamse fauna. De tweekleurige vleermuis werd voor het eerst aangetroffen in 1998; vanaf 1999 wordt ze bijna jaarlijks gemeld. De kleine dwergvleermuis werd voor de eerste maal ontdekt in 1998. De soort kwam waarschijnlijk al veel langer in Vlaanderen voor, maar kon pas via gebruik van de '(time-expansion) bat-detector' en genetisch onderzoek onderscheiden worden van de gewone dwergvleermuis. Tot slot zijn er nog twee soorten die niet echt in Vlaanderen leven, maar die alleen als toevallige voorbijgangers uit onze buurlanden of uit Wallonië af en toe wor-

¹ Instituut voor Natuurbehoud

Figuur 4.1:
Cumulatief aantal uit Vlaanderen verdwenen zoogdiersoorten (brongegevens: [76, 368]).

Figuur 4.2:
Trend tussen 1964-70 en 1987-2002 (voor vleermuizen tussen 1990 en 1999) voor de verschillende taxonomische groepen binnen de zoogdieren (brongegevens: [368]).

den opgemerkt, namelijk everzwijn en lynx. Voor everzwijn is er wel een kleine populatie(uitloper) vanuit Wallonië die in de Voerstreek voorkomt.

Tot slot blijkt dat meer dan de helft (25 van de 48 soorten waarvan de trends konden worden bepaald) van de soorten geen merkbare verandering kende tussen de periodes 1964-70 en 1987-2002.

De interpretatie van de beschreven trends dient wel met de nodige omzichtigheid te gebeuren. Zo zijn de trends voor een aantal soorten gebaseerd op het aantal atlashokken van 5x5 km waar de soort werd waargenomen. De methode is te ruw om fijnere trends in populaties te achterhalen [83]. Een dalende trend wordt immers pas opgemerkt wanneer alle individuen van de bestudeerde soort verdwenen zijn uit een bepaald atlashok. Ook is het mogelijk dat dieren die waargenomen werden in het begin van de atlasperiode nu niet meer aanwezig zijn of sterk achteruitgegaan zijn.

1.1 Soortengroepen

Vergelijken we de verschillende taxonomische soortengroepen binnen de Vlaamse zoogdierfauna (figuur 4.2), dan vinden we het grootste aantal soorten (20) in de groep van de vleermuizen. Knaagdieren volgen op de tweede plaats met 16 soorten en roofdieren op de derde met 13 soorten. Het grootste aantal verdwenen soorten (5 soorten, 38 %) wordt aangetroffen in de groep van de roofdieren (wilde kat, Europese nerts, otter, bruine beer, wolf). Bij de vleermuizen zijn dat twee soorten (kleine en grote hoefijzerneus, 10 %) en bij de evenhoevigen één (edelhert, 33 %).

Wat opvalt is dat bij de zoogdieren slechts drie soorten een dalende trend kenden tussen de periode 1964-70 en 1987-2002, namelijk de veldspitsmuis en waterspitsmuis (insecteneters) en de hazelmuis (knaagdier). In 1994 [76]

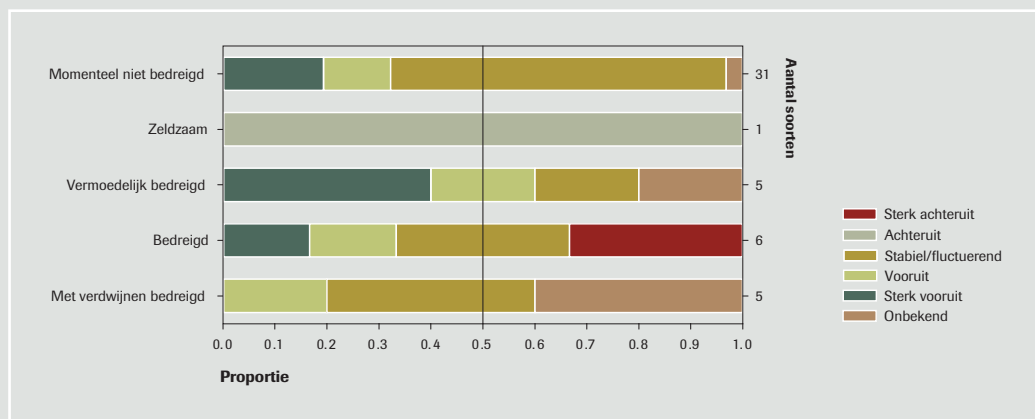
stond de veldspitsmuis nog genoteerd op de Rode Lijst als zeldzaam en de waterspitsmuis als bedreigd. De hazelmuis, die op de Rode Lijst van de zoogdieren als bedreigd genoteerd staat [76], ging waarschijnlijk nog sterk achteruit in de provincie Limburg [362]. In de atlasperiode 1987-2002 werd ze gemeld in drie regio's: Hasselt-Kermt, Tongeren en Kanne-Voerstreek. Tijdens de recente Zuid-Limburgse hazelmuisinventarisatie in 2004 werden geen sporen meer gevonden in Hasselt-Kermt en Tongeren. Extra inventarisaties zijn nodig om volledig zeker te zijn dat ze hier niet meer voorkomen. Extra inventarisaties en monitoring en een herziening van de Rode Lijst is dringend nodig om de status van de soort te bepalen (zie ook hoofdstuk 1 Rode Lijsten).

1.2 Rode-Lijststatus en trend

Door de aantaltrends te combineren met de Rode-Lijststatus zoals die bepaald was in de oude Rode Lijst van 1994 [76] kan worden nagegaan of de toestand van de Vlaamse zoogdierfauna verbeterd of verslechterd is (figuur 4.3).

Voor de 16 soorten uit drie Rode-Lijstcategorieën ('met verdwijnen bedreigd', 'bedreigd' en 'waarschijnlijk bedreigd') waarvoor een trend kon worden berekend, zijn er twee soorten achteruitgegaan (hazelmuis en waterspitsmuis). Vier (vijf) (Europese hamster, gewone/grijze grootoovleermuis, meervleermuis, vale vleermuis) kenden geen verandering en vijf (zes) (boomarter, das, brandts/baardvleermuis, ingekorven vleermuis, franjestaart) gingen vooruit. Dat houdt natuurlijk in dat de eerste zes (zeven) soorten nog steeds bedreigd zijn. Om te weten te komen of een van de zes stijgende soorten van de Rode Lijst zou kunnen worden geschrapt, moet die dringend herzien worden (zie ook hoofdstuk 1 Rode Lijsten). Ook de momenteel niet-bedreigde soorten doen het in de regel niet slechter. De enige zeldzame soort, de veldspitsmuis, ging meer dan 20 % achteruit.

De meeste zoogdiersoorten zijn niet aan één specifieke habitat gebonden. Daarom worden de soorten die wel aan één habitat konden worden toegewezen, besproken in de habitathoofdstukken (deel II Biotopen en het hoofdstuk 25 Landbouw).

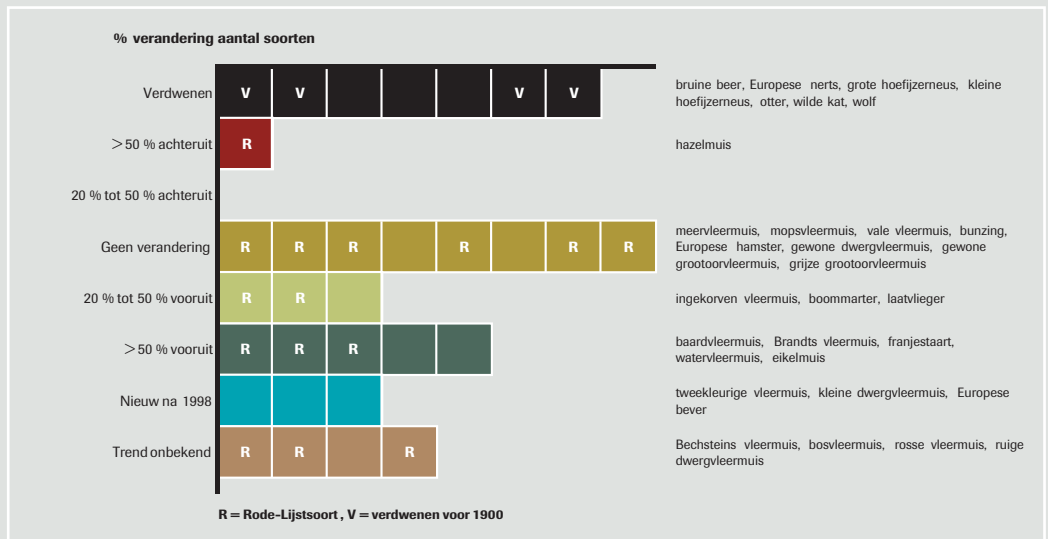

Figuur 4.3: Trend tussen 1964-70 en 1987-2002 (voor vleermuizen tussen 1990 en 1999) voor de verschillende Rode-Lijstsoorten binnen de zoogdieren (brongegevens: [76, 368]).

1.3 Habitatrichtlijnsorten

Van de 62 zoogdiersoorten zijn er 31 opgenomen in de lijst van de Habitatrichtlijn (figuur 4.4). Daarvan zijn 21 soorten ook opgenomen in de bijlagen 3 en 4 van het Natuurdecreet (2002). Vier soorten waren reeds verdwenen voor 1900. Nog eens 3 soorten verdwenen na 1960 (de laatste in 1995). Opmerkelijk is dat voor de overige soorten waarvan een trend kon worden bepaald schijnbaar enkel de hazelmuis achteruitgegaan is. Dat wil echter niet zeggen dat die soor-

Figuur 4.4: Trend tussen 1964-70 en 1987-2002 (voor vleermuizen tussen 1990 en 1999) voor de Habitatrichtlijnsoorten. (brongegevens: [76, 368]).

ten nu veiliggesteld zijn. Voor acht soorten is er immers geen verandering opgetekend. Zes daarvan stonden reeds op de Rode Lijst, zodat hun toestand nog steeds penibel blijft. Daarbij komt dat de trends voor een aantal soorten gebaseerd zijn op het aantal atlashokken van 5x5 km waarin de soort werd waargenomen. Die methode is te ruw om fijnere trends in populaties te achterhalen [83]. Door gereduceerde reproductie en overleving kunnen de aantallen immers sterk dalen binnen een atlashok. Met de hokmethode wordt dat pas opgemerkt wanneer alle individuen verdwenen zijn. Voor vier soorten, waaronder twee Rode-Lijstsoorten, kon geen trend berekend worden wegens gebrek aan data. Het gaat hier om vier vleermuissoorten (Bechsteins vleermuis, bosvleermuis, rosse vleermuis, ruige dwergvleermuis) die niet in forten of mergelgrotten overwinteren en dus niet meegeteld kunnen worden tijdens de jaarlijkse wintertellingen. Drie Habitatrichtlijnsoorten zijn sinds zeer kort in Vlaanderen opgemerkt (de Europese bever door uitzettingen). Hun aantallen zullen de volgende jaren opgevolgd moeten worden om te achterhalen of het blijvers zijn.

#04

01 Toestand

02 Beleid

03 Kennis

02 Beleid

Net als vogels (hoofdstuk 3 Vogels) zijn zoogdieren altijd zeer populair geweest bij het grote publiek. Het is dan ook niet verwonderlijk dat relatief veel beleidsmaatregelen uitgevaardigd werden die betrekking hebben op de groep. Zo zijn er bijvoorbeeld de Habitatrichtlijn (1992, van kracht in België 1994), het verdrag van Bonn (1979, België 1990) het Verdrag van Bern (1979, België 1990) en Eurobats (1991, België 2003) (voor meer details rond de internationale wetgeving, zie hoofdstuk 30 Internationaal beleid). Voor Vlaanderen zijn er het Koninklijk Beschermingsbesluit (1980) en het Natuurdecreet (2002). Voor jachtwild (Jachtdecreet 1991) en schadelijke dieren (Bestrijdingswet 1971) is er specifieke wetgeving. Die wordt meer gedetailleerd besproken in de hoofdstukken 27 Jacht en 5 Exoten.

In Vlaanderen ging de afgelopen jaren veel aandacht naar de afbakening van Europese Habitatrichtlijngebieden en het uitbouwen van een Vlaams Ecologisch Netwerk (zie ook hoofdstuk 30 Internationaal beleid en hoofdstuk 31 VEN en IVON). Zoogdieren werden daar echter maar zijdelings bij betrokken. In de laatste aanpassingen werden wel enkele belangrijke overwinteringplaatsen voor vleermuizen aangeduid, maar belangrijke voortplantingskolonies werden niet opgenomen. Er werd

ook één gebied voor de otter aangeduid. De Eurobatsrichtlijn, die specifiek de instandhouding van vleermuizen in Europa beoogt, is pas in juni 2003 van kracht geworden in Vlaanderen en heeft nog niet geleid tot acties.

Habitatkwantiteit (oppervlakte) en -kwaliteit (voedselvoorziening, voortplantingsgelegenheid, schuilplaatsen ...) zijn de belangrijkste factoren die de aanwezigheid en densiteit van zoogdieren bepalen. Die zijn op hun beurt rechtstreeks of onrechtstreeks afhankelijk van menselijke invloeden zoals habitatversnippering, vermesting, verdroging, verontreiniging en klimaatverandering (zie hoofdstukken uit deel IV Milieuthema's). Die ruimtelijke factoren en milieufactoren dienen dus eerst (verder) aangepakt te worden. De druk vanuit milieu op natuur is immers nog steeds in grote mate aanwezig.

Daarnaast dient in de eerste plaats aandacht te gaan naar de bescherming en het goed beheer van de voor zoogdieren belangrijke biotopen. Een belangrijke factor, die vaak over het hoofd wordt gezien bij de uittekening van natuurgebieden is de oppervlakte. Door hun kleine oppervlakte (gemiddeld 68,9 ha (mediaan 23,6 ha) voor Vlaamse reservaten en 31,5 ha (mediaan 13 ha) voor erkende reservaten, hoofdstuk 34 Natuurreservaten, hoofdstuk 35 Bosreservaten) blijven veel natuurgebieden zeer gevoelig voor factoren zoals versnippering, vermesting en verdroging. Daardoor leveren beheermaatregelen vaak niet het beoogde resultaat op. Daarnaast wordt niet steeds rekening gehouden met de oppervlakte (en verbindingen tussen gebieden) die nodig is om een voldoende grote en duurzame populatie op te bouwen. Het territorium van een mannetje otter beslaat bijvoorbeeld al vlug enkele tientallen km², waardoor een duurzame populatie maar kan voorkomen in een geschikt gebied van minstens een duizendtal km².

Om te voorkomen dat de meest bedreigde soorten (o.a. hazelmuis en hamster) zullen verdwijnen, zal het nodig zijn om dringend doelgerichte maatregelen te nemen. Goed opgestelde specifieke soortbeschermingsplannen achterhalen de factoren die verantwoordelijk zijn voor de afname van de doelsoort(en) en formuleren concrete voorstellen voor het behoud. Tot op heden zijn er soortbeschermingsplannen opgesteld voor de das, de Europese hamster en vleermuizen [369, 121, 120, 313]. In het Milieujaarprogramma 2004 staat dat "specifieke maatregelen voor vleermuizen, de das en de hamster verder gezet worden in 2004". Er zijn tot nu toe echter alleen enkele vrijblijvende lokale acties ondernomen. Zo wordt het beschermingsplan van de das uitgevoerd in Limburg en is hiervoor een aanzet gegeven in Vlaams-Brabant. Met de aanbevelingen in het soortbeschermingsplan voor de vleermuizen wordt ook rekening gehouden. Een aantal acties van het soortbeschermingsplan van de hamster wordt gebruikt, vooral voor het opstellen van beheerovereenkomsten. Er werd echter nooit overgegaan tot het effectief, dwingend uitvoeren van de beschermingsplannen (zie ook hoofdstuk 1 Rode Lijsten).

Een speciale positie wordt ingenomen door de Europese bever. Voor die (o.a. illegaal) geïntroduceerde soort werd nog geen wetenschappelijk onderbouwde visie voor Vlaanderen opgesteld. Toch worden door AMINAL afdeling Natuur in de Dijlevallei reeds maatregelen uitgevoerd. Zo werden acht beversporengidsen opgeleid die (wandelen) groepen moeten informeren. Daarnaast werden 17 (vrijwillige) bevermonitors opgeleid die driemaal per jaar bevers monitoren. Ook worden ad hoc curatieve maatregelen uitgevoerd indien schade wordt vastgesteld. Een preventieve aanpak werd nog niet ontwikkeld.

Tot slot willen we nog opmerken dat de geobserveerde positieve trend van een aantal soorten (vos, ree, steenmarter ...) niet zozeer te danken is aan verbeteringen in de omgeving waarin die soorten voorkomen. Zo slagen bepaalde soorten er in om door een stijgende tolerantie ten opzichte van de mens meer en meer menselijke habitats te koloniseren. Steeds meer reeën blijken zich te kunnen handhaven in bosarme gebieden in Oost- en West-Vlaanderen, terwijl vossen zelfs tot in het centrum van sommige steden voorkomen. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat de mens sommige soorten door (illegale) uitzettingen een handje geholpen heeft bij de kolonisatie van bepaalde gebieden (bv. bij ree en steenmarter).

03 Kennis

Zoals reeds aangehaald is het wegens het ontbreken van gegevens onmogelijk om voor een aantal soorten (zelfs Habitatrichtlijnsoorten) de status en trend te bepalen. Het gaat hier onder meer over vleermuissoorten die overwinteren in boomholten. Daarnaast kunnen van de meeste soorten slechts ruwe trends berekend worden, omdat die berekeningen gebaseerd zijn op atlaskaarten. Die kaarten geven weer in welke hokken van 5x5 km de soort voorkomt. Ze zijn in het merendeel van de gevallen gebaseerd op (willekeurige) waarnemingen die door vrijwilligers worden doorgestuurd, waardoor de verspreidingskaarten sterk afhankelijk worden van de waarnemingsinspanningen. Voor vleermuizen, waarvoor wel kwantitatieve gegevens beschikbaar zijn, gaat het alleen over tellingen in overwinteringsplaatsen (forten, mergelgrotten, ijskelders). Van de voortplantingsgebieden zijn praktisch geen data beschikbaar. Om een duidelijk beeld te krijgen van de situatie is het noodzakelijk dat er een gestandaardiseerd monitoringsnetwerk komt.

Om tot doelmatige beschermingsmaatregelen (o.a. soortbeschermingsplannen, maar ook gebiedsgerichte maatregelen) te komen, is het cruciaal om de biologie (en vooral de limiterende factoren) van de betrokken soorten te kennen. De precieze oorzaak of combinatie van oorzaken verantwoordelijk voor een toename of afname van een soort is echter zelden helemaal duidelijk. Hoewel buitenlandse onderzoeksresultaten kunnen worden aangewend ter ondersteuning, is er ook in Vlaanderen nood aan degelijk ecologisch onderzoek, zeker gezien de hoge bebouwingsgraad in vergelijking met vele andere landen. Goede informatie over aspecten als voortplantingssucces en overleving is daarbij van groot belang.

De Rode Lijst van de zoogdieren stamt al van 1994. De nieuwe zoogdierenatlas gaf al aan dat voor een aantal soorten de status zal moeten worden herzien (zie ook hoofdstuk 1 Rode Lijsten).

#04

01 Toestand

02 Beleid

03 Kennis

Lectoren:

Peter Baert - Instituut voor bosbouw en wildbeheer

Thomas Ceulemans - Hubertus Vereniging Vlaanderen

Dirk Criel - Econnection

Joachim De Maeseneer - AMINAL, afdeling Natuur

Axel Neukermans - Instituut voor Bosbouw en Wildbeheer

Koen Van Den Berge - Instituut voor Bosbouw en Wildbeheer

Bob Vandendriessche - Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep

Goedele Verbeylen - Instituut voor Bosbouw en Wildbeheer

Rollin Verlinde - Inverde vzw